

<https://doi.org/10.62837/2025.9.399>

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

MÜŞFİQ ÇOBANOV (BORÇALI),

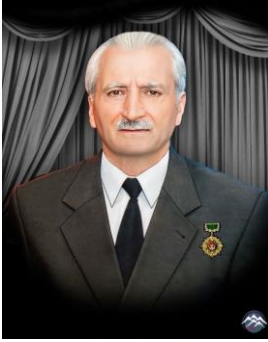
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Texniki Universiteti,

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

ORCID 0009-0008-86842722 ; mborcali@gmail.com ; +994 50 776 77 77;

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN-GÜRCÜ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ: MƏDƏD ÇOBANOV VƏ LEYLA ERADZE

Açar sözlər: Azərbaycan, azərbaycanlı, Gürcüstan, gürcü, Azərbaycan-gürcü, çağdaş, ədəbiyyat, əsər, səfər, dostluq, şair, yazıçı, yaradıcılıq, ədəbi əlaqələr, bədii tərcümə, tərcüməçi, Mədəd Çobanov, Leyla Eradze, Sevirəm Gürcüstanı, Dostluq təranələri

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri araşdırılır. Qeyd olunur ki, XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq, Azərbaycan və gürcü ədəbi əlaqələri bədii düşüncədə, xüsusilə də, poeziya ilə yanaşı, elm sahəsində də həmişə paralel olaraq inkişaf etmişdir. Lakin bu əlaqələr inersiya ilə deyil, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin yaradıcılıq əlaqələri ilə formalaşmışdır. Ədəbi mühiti şəxsiyyətlər formalaşdırdığı kimi, ədəbi əlaqələri də şəxsiyyətlər formalaşdırmış və inkişaf etdirmişlər. Ötən əsrin ortalarında elmi, həmçinin də, bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr müstəvisində ən yaxşı dövrünü yaşayan S.Vurğun və K.Kaladze, S.Vurğun və G.Leonidze, S.Vurğun və L.Eradze, həmçinin L.Eradze və D.Əliyeva dostluğu, daha sonralar Leyla Eradze və Mədəd Çobanov tərəfindən yeni bir kontekstdə davam etmiş, bu elmi, ədəbi-bədii tandem Azərbaycan və gürcü ədəbiyyatında özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, bu dostluq əlaqələri qısa bir müddətdə, həm ədəbiyyatşünaslıq, həm poeziya, həm də bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr müstəvisində yeni bir mərhələ təşkil etmişdir. Sözsüz ki, bunu doğuran müəyyən səbəblər vardı; hər şeydən əvvəl, prof.M.Çobanov Gürcüstanda doğulub boya-başa çatmış, orta və ali təhsilini Gürcüstanda almış, ömrünün təxminən 60 ilini Gürcüstanda yaşamış, uzun müddət vaxtilə ali təhsil aldığı Universitetin Azərbaycan şöbəsində -

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında müəllim, professor, kafedra müdiri-nin müavini və kafedra müdiri vəzifələrində çalışmış, daha sonralar Bakıda yaşasa da, ömrünün sonuna kimi Gürcüstanla əlaqəni kəs məmiş, müntəzəm olaraq əlaqə saxlamış, hər il ən azı 4-5 dəfə Gürcüstana səfər etmiş, keçmiş gürcü həmkarları ilə, həmçinin Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı şair və yazıçılarla görüşmüş, Tiflis ədəbi mühitində və buradakı ədəbi prosesdə yaxından iştirak etmiş, onun həyat və yaradıcılığı haqqında Gürcüstan mətbuatında silsilə məqalələr dərc olunmuş və bütün bunlar Azərbaycan və gürcü xalqları arasındakı dostluq əlaqələrini daha da intensivləşdirmişdir. anınmış gürcü şairi, ədəbiyyatşünası, tərcüməçisi və diplomatı Leyla Eradze XX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının qızgın tərcüməçilərindən, tədqiqatçılarından və təbliğatçılarından biri kimi Azərbaycan ədəbi mühitində tanınmağa başlamış və qısa bir müddətdə özünü bu sahədə ustad təsdiq etmişdir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatının gürcü dilinə çevrilməsində və təbliğ olunmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Elə buna görə də L.Eradze “Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adına layiq görülmüşdür. O, eyni zamanda, Azərbaycanda keçirilən bir çox mədəni, ədəbi tədbirlərdə yaxından iştirak etmiş, iki qonşu, iki dost xalq arasındakı mədəni və ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə xüsusi səy göstərmiş, fəal ictimai xadim kimi tanınmışdır. ir sözlə, M.Çobanovun yaradıcılığında Gürcüstan, L.Eradzenin yaradıcılığında Azərbaycan mövzusunun xüsusi yer tutması hər iki iki xalqın ədəbi, mədəni, mənəvi irsinin ortaya çıxarması ilə yanaşı, həm də ədəbi-mədəni əlaqələrin çoxcəhətliliyini, qarşılıqlı təsir və zənginləşmə prosesini sürətləndirmiş, qədimdən davam edən bu dostluğu yeni bir mərhələyə daşımışdır. Azərbaycan və gürcü xalqlarının dostluğunun bədi ədəbiyyatda təəcəssümü bu iki alimin yaradıcılığında yeni müstəviyə keçmiş, elmi təfəkkürdə də öz geniş əksini tapmış və beləliklə də, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri daha da zənginləşmişdir.

MUSHFIG CHOBANOV (BORCHALI),

PhD in Philology,

Azerbaijan Technical University,

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, ANAS

ORCID 0009-0008-86842722 ; mborcali@gmail.com ; +994 50 776 77 77;

CONTEMPORARY AZERBAIJAN-GEORGIAN LITERARY

RELATIONS: MADAD CHOBANOV AND LEYLA ERADZE

Keywords: Azerbaijan, Azerbaijani, Georgia, Georgian, Azerbaijani-Georgian, contemporary, literature, work, travel, friendship, poet, writer, creativity, literary relations, literary translation, translator, Madad Chobanov, Leyla Eradze, I Love

Georgia, Songs of Friendship

SUMMARY

The article examines Azerbaijani-Georgian literary relations. It is noted that since the 1930s, Azerbaijani and Georgian literary relations have always developed in parallel in the field of artistic thought, especially poetry, as well as in the field of science. However, these relations were formed not by inertia, but by the creative relations of individual personalities. Just as personalities formed the literary environment, personalities also formed and developed literary relations. The friendship between S.Vurgun and K.Kaladze, S.Vurgun and G.Leonidze, S.Vurgun and L.Eradze, and L.Eradze and D.Aliyeva, which experienced its best period in terms of scientific, as well as artistic translation and literary relations in the middle of the last century, was later continued in a new context by Leyla Eradze and Madad Chobanov. This scientific, literary and artistic tandem entered a new stage of its development in Azerbaijani and Georgian literature. These friendly relations reached a new level in a short period of time, both in the field of literary studies, poetry, artistic translation and literary relations. It was a stage. Of course, there were certain reasons for this; First of all, Professor M.Chobanov was born and raised in Georgia, received his secondary and higher education in Georgia, lived in Georgia for about 60 years of his life, worked for a long time as a teacher, professor, deputy head of the department and head of the department in the Azerbaijani department of the University, where he received his higher education. Although he later lived in Baku, he did not break off relations with Georgia until the end of his life, maintained regular contact, visited Georgia at least 4-5 times a year, met with former Georgian colleagues, as well as Azerbaijani poets and writers living in Georgia, and was closely involved in the literary environment of Tbilisi and the literary process here. participated, a series of articles about his life and work were published in the Georgian press, and all this further intensified the friendly relations between the Azerbaijani and Georgian peoples.

The well-known Georgian poet, literary critic, translator and diplomat Leyla Eradze began to be recognized in the Azerbaijani literary environment as one of the ardent translators, researchers and propagandists of Azerbaijani literature from the middle of the 20th century and in a short time established herself as a master in this field. She made great contributions to the translation and promotion of Azerbaijani literature into Georgian. That is why L. Eradze was awarded the honorary title of "Honored Cultural Worker of Azerbaijan". At the same time, he closely participated in many cultural and literary events held in Azerbaijan, made special efforts to expand cultural and literary ties between the two neighboring, two friendly peoples, and was recognized as an active public figure. In short, the special place occupied by the theme of Georgia in the work of M. Chobanov and Azerbaijan in the work of L. Eradzen, along with the emergence of the literary, cultural, and spiritual heritage of both peoples, has accelerated the multifaceted nature of literary and cultural relations, the process of mutual influence and enrichment, and has brought this friendship, which has been going on since ancient times, to a new stage. The

embodiment of the friendship of the Azerbaijani and Georgian peoples in literary literature has reached a new level in the work of these two scientists, and has also found its broad reflection in scientific thought, and thus, Azerbaijani-Georgian literary relations have become even richer.

Giriş

Ötən əsrin 30-cu illərindən başlayaraq, Azərbaycan və gürcü ədəbi əlaqələri bədii düşüncədə, xüsusilə də, poeziya ilə yanaşı, elm sahəsində də, həmişə paralel olaraq inkişaf etmiş, XX əsrin 2-ci yarısında isə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin akademik şəkildə tədqiqi və təbliği yeni bir mərhələ təşkil etmişdir. Lakin qeyd etməliyik ki, bu əlaqələr inersiya ilə deyil, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin yaradıcılıq əlaqələri ilə formalaşmışdır. Ədəbi mühiti şəxsiyyətlər formalaşdırdığı kimi, ədəbi əlaqələri də şəxsiyyətlər formalaşdırmış və inkişaf etdirmişlər. Səməd Vurğun və Karlo Kaladze, Səməd Vurğun və Georgi Leonidze, Səməd Vurğun və Leyla Eradze, həmçinin Leyla Eradze və Dilarə Əliyeva dostluğu ötən əsrin ortalarında istər elmi, istərsə də, bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr sahəsində ən yaxşı dövrünü yaşamışdır. (Bu barədə “Səməd Vurğun və Karlo Kaladze”, “Səməd Vurğun və Georgi Leonidze”, “Səməd Vurğun və Leyla Eradze”, “Leyla Eradze və Dilarə Əliyeva” və s. sərəlvhəli məqalələrimizdə də ətraflı məlumat vermişik. – M.Ç.) Bu ənənə daha sonralar professor Leyla Eradze (1930-1998) və professor Mədəd Çobanov (1937-2023) tərəfindən yeni bir kontekstdə davam etmiş, bu elmi, ədəbi-bədii tandem Azərbaycan və gürcü ədəbiyyatında özünün yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, bu dostluq əlaqələri qısa bir müddətdə, həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr müstəvisində yeni bir mərhələ təşkil etmişdir. Sözsüz ki, bunu doğuran müəyyən səbəblər vardı; hər şeydən əvvəl, professor Mədəd Çobanov 1937-ci ildə Gürcüstanda, Bolnisi rayonunun Darbaz kəndində dünyaya göz açmış, burada böyüyüb boya-başa çatmış, doğma kəndində orta məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra Tbilisidə ali təhsil almış, ömrünün təxminən 60 ilini Gürcüstanda yaşamış, uzun müddət doğma kəndində, vaxtilə orta təhsil aldığı Darbaz kənd orta məktəbində və vaxtilə ali təhsil aldığı A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetində filologiya fakültəsinin Azərbaycan şöbəsində - Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında müəllim, dosent, professor, kafedra müdirinin müavini, kafedra müdiri və elmi-metodiki şuranın sədri vəzifələrində çalışmış (sonralar S.S.Orbelianinin adını daşıyan həmin ali məktəb hazırda İlya Universiteti adlanır. - M.Ç.), pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, həm də elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin inkişafı naminə bir sıra məqalələr yazmış, kitablar nəşr etdirmiş, daha sonralar Bakıda yaşasa da, ömrünün sonuna kimi Gürcüstanla əlaqəni kəsməmiş, vaxtilə çalışdığı kollektivlə müntəzəm olaraq əlaqə saxlamış, hər il ən azı 4-5 dəfə Gürcüstan səfər etmiş, keçmiş gürcü həmkarları ilə, həmçinin Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı şair və yazıçılarla görüşmüş, Tiflis ədəbi mühitində və buradakı ədəbi prosesdə yaxından iştirak etmiş, onun həyat və yaradıcılığı haqqında Gürcüstan mətbuatında

silsilə məqalələr dərc olunmuş və bütün bunlar Azərbaycan və gürcü xalqları arasındakı dostluq əlaqələrini daha da intensivləşdirmişdir.

Tədqiqat

Ötən əsrin 2-ci yarısından başlayaraq Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin akademik şəkildə tədqiqi və təbliği ilə məşğul olan Leyla Eradze tanınmış gürcü türkoloq alimləri Venera Cankidze, Elizbar Çavelidze, Georgi Şaqulaşvili, Mixeil Çinçaladze və başqaları ilə yanaşı tanınmış Gürcüstan və Azərbaycan alimi, görkəmli türkoloq, 60-dan artıq kitabın, yüzlərlə elmi və publisistik məqalələrin müəllifi, uzun müddət A.S.Puşkin (sonralar S.S.Orbeliani) adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji Universitetində filologiya fakültəsinin Azərbaycan şöbəsində çalışmış görkəmli alim, tanınmış türkoloq, filologiya elmləri doktoru, professor Mədəd Çobanovla da daim elmi təmasda olmuşdur.

Prof.Mədəd Çobanov Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin inkişafı naminə xeyli əmək sərf etmişdir. Belə ki, o, ilk dəfə olaraq Azərbaycan və gürcü dillərinin, həmçinin Azərbaycan və gürcü ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqəsini, ədəbi əlaqələrin inkişaf tarixini elmi tədqiqata cəlb etmiş və bu mövzuda yüzlərlə elmi, elmi-publisistik və ədəbi-tənqidi məqalələr yazmış və həmin məqalələri Azərbaycanda AMEA-nın, BDU-nun, ADPU-nun Elmi Əsərlərində, «Azərbaycan», «Respublika», «Xalq», «Ədəbiyyat və incəsənət», «Ədəbiyyat qəzeti», «Azərbaycan müəllimi», «Sərqin səsi», «Ziya», «Təhsil», «Elm və təhsil» qəzetlərində; Gürcüstanda isə Azərbaycan, gürcü, rus və erməni dillərində nəşr olunan müxtəlif mətbuat orqanlarında, o cümlədən, Azərbaycan dilində nəşr olunan «Sovet Gürcüstanı» («Gürcüstan»), «Qələbə bayrağı»; gürcü dilində nəşr olunan «Saxalxo qanatleba» («Xalq maarifi»), «Soplis tsxovreba» («Kənd həyatı»), «Tbilisi», «Qamardjebis droşa» («Qələbə bayrağı») qəzetlərində, gürcü dilində nəşr olunan «Skola da sxovreba» («Məktəb və həyat») və «Kartuli ena da literatura skolaşi» («Məktəbdə gürcü dili və ədəbiyyatı») jurnallarında; rus dilində nəşr olunan «Zarya Vostoka», «Veçerniy Tbilisi» və «Molodyoj Qruzii» qəzetlərində; erməni dilində nəşr olunan «Sovetakan Vrastan» («Sovet Gürcüstanı») qəzetində, həmçinin, S.S.Orbeliani adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun «Elmi əsərləri»ndə rus və Azərbaycan dillərində çap olunmuşdur. A.Bakıxanov və Tiflis mühiti” (“Qələbə bayrağı”, 21.06.1969), “Ə.Haqqverdiyev və Gürcüstan” (“Qələbə bayrağı”, 16.05.1970), “Azərbaycan şairləri və Gürcüstan” (“Qələbə bayrağı”, 23.05.1970), “Koroğlu dastanı gürcü dilində” (“Gürcüstan”, 15.07.1972), “Gürcü alimi Füzulini öyrənir” (“Gürcüstan”, 19.08.1972) və s. kimi dəyərli məqalələrin müəllifi olan professor Mədəd Çobanov Güney Qafqaz xalqlarının tarixində ilk dəfə olaraq, “Azərbaycanca-gürcücə qısa danışiq lüğəti” hazırlayıb (dosent M.Çinçaladze ilə birlikdə) üç dəfə 1977, 1991 və 2000-ci illərdə nəşr etdirmişdir (Tbilisi, “Qanatleba”, 1977, 1991. Bakı, “Borçalı”, 2000). Azərbaycan və gürcü xalqlarının mədəni və mədəniyyət cəhətdən yaxınlaşmasında böyük rol oynamış həmin lüğətlər bu günün özün də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tanınmış yazıçı və tədqiqatçı Nəriman Əbdülrəhmanlının tanınmış alim-pedaqoq Fərhad Xubanlı ilə birlikdə "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin 24 may 1989-cu il tarixli N:40 /6822/ sayında dərc etdirdiyi "Lügətçiliyə yeni hədiyyə" adlı məqalədə oxuyuruq: "Azərbaycan və gürcü xalqlarının mədəni və mə'nəviyyat cəhətdən yaxınlaşmasında da lügətçilik az rol oynamamışdır. Hələ 1977-ci ildə Tbilisinin "Qanatleba" /"Maarif"/ nəşriyyatı "Azərbaycanca-gürcücə qısa danışmaq lüğəti"ni çapdan buraxmışdır. İki qardaş xalqın leksikoqrafiyasında ilk addım olan bu kitabı A.S.Puşkin adına TDPİ-nin dosentləri M.Çobanov və M.Çinçaladze tərtib etmişlər. Kitab istər azərbaycanlı, istərsə də gürcü oxucuları üçün qiymətli vəsaitdir".

Həmçinin professor Mədəd Çobanovun tərtib və nəşr etdirdiyi "Sevirəm Gürcüstanı" (Bakı, "Azərnəşr", 1977) və "Dostluq nəğmələri" (Tbilisi, "Merani", 1978) adlı almanaxlar Azərbaycan və gürcü oxucuları tərəfindən böyük maraqla qarşılanmış, hər iki kitab "Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin genişlənməsinə atılmış ilk və önəmli addımlar" kimi yüksək dəyərləndirilmişdir. "Sevirəm Gürcüstanı" /almanax, Azərbaycan şairləri Gürcüstan haqqında, tərtib edən Mədəd Çobanov, Bakı, "Azərnəşr", 1977/ kitabı haqqında yazılmış rəylərdə oxuyuruq: "Azərbaycan xalqı ilə gürcü xalqının dostluğu, qardaşlığı qədimdir. Bu məhəbbətin poetik ifadəsi olan "Sevirəm Gürcüstanı" kitabında Azərbaycan şairlərinin qardaş Gürcüstana, onun füsunkar təbiətinə, şən, mehriban adamlarına həsr etdikləri şeirlərdən nümunələr verilmişdir. Topulunun tərtibçisi Mədəd Çobanovdur." /"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, N:2, 7.I.1978/.

"Qədim Gürcüstan torpağı", qonaqpərvər gürcü xalqı, "Qafqazın Paris"i Tbilisi", Qafqazın vena damarı Kür. Bunlar ta lap qədimdən tutmuş bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatının dönə-dönə, həvəslə müraciət etdiyi mövzulardandır. Çox az Azərbaycan yazıçısı və şairi tapmaq olar ki, onun yaradıcılığında Gürcüstanla bağlı motivlər olmasın... Əgər şair Məmməd Arazın dili ilə desək: "poetik münasibət ən ülvi münasibətdir... bir xalqın digər xalqa bundan əziz, bundan müqəddəs töhfəsi ola bilməz". Bizcə, məhz Azərnəşrin bu yaxınlarda çapdan buraxdığı "Sevirəm Gürcüstanı" adlı kitabı gürcü xalqı üçün belə bir layiqli töhfə hesab etmək olar. Kitabı A.S.Puşkin adına TDPİ-nin müəllimi Mədəd Çobanov tərtib etmişdir." /"Azərnəşr" in bədii ədəbiyyat redaksiyasının redaktoru, şair Səfalı Nəzərli, "Sevirəm Gürcüstanı", "Sovet Gürcüstanı" qəzeti, N:63/7748/, 26.V.1977/.

"Azərbaycan və gürcü xalqlarının mehriban qardaşlıq, qonşuluq əlaqələrinin kökləri qədimdir... Hər iki xalq yadelli düş-mənlərə qarşı illərlə mübarizə aparmış, birbirinə arxa olmuşdur. Tarixin neçə unudulmaz səhifələrində bu birgə mü-barizənin əks-sədası həkk olunub yaşayır... Bu yaxınlarda çapdan buraxılmış "Sevirəm Gürcüstanı" kitabında qardaş xalqlarımızın sarsılmaz dostluğunu tərənnüm edən şe'rlər toplanmışdır. Məcmuəni Mədəd Çobanov tərtib etmiş, şair Məmməd Araz ön söz yazmışdır". /Dilsuz Musayev, "Sevirəm Gürcüstanı", "Qızıl bayraq", N:122/3804/, 11.X.1977; "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, N:9, 25.II.1978/.

"Sevirəm Gürcüstanı" kitabı haqqında filologiya elmləri namizədi Həmid Vəliyevin rəyi və kitabın şəkli Tbilisidə rus dilində, nəşr olunan "Молодежь Грузии" qəzetində /N:63 /8078/, 26.V.1977/, Tbilisidə erməni dilində nəşr olunan "Sovetakan Vrastan" qəzetində /N:66 /11856/, 2.VI.1977/, Y.Boboxidzenin geniş rəyi və kitabın şəkli Bolnisi şəhərində Azərbaycan və gürcü dillərində nəşr olunan "Qələbə bayrağı" - "Qamardjvebis droşa" qəzetində /N:55/4679/, 26.IV.1980/ dərc olunmuşdur. "Sevirəm Gürcüstanı" kitabından Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının VI cildində "Gürcüstan SSR" məqaləsində istifadə olunmuşdur. /Bakı, 1982, VI c., səh.135/.

Prof.Mədəd Çobanovun XII əsrdən bəri klassik Azərbaycan şairlərinin Gürcüstan və gürcü xalqı haqqında qələmə aldıkları səmimi hiss və duyğularını toplayaraq tərtib etdiyi və 1977-ci ildə Bakıda "Azərnəşr" Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında çap olunmuş "Sevirəm Gürcüstanı" adlı kitabı yüksək dəyərləndirən tanınmış gürcü alimi və şairi Leyla Eradze, yenə də Mədəd Çobanovun tərtib etdiyi, müasir Azərbaycan şairlərinin Gürcüstanla bağlı deyilmiş poetik nümunələrinin toplandığı "Dostluq nəğmələri" adlanan kitabı gürcü dilinə tərcümə etmiş və 1978-ci ildə Tbilisidə "Merani" Gürcüstan Dövlət Nəşriyyatında çap etdirmişdir. Kitabın redaktoru Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, şair Qriqol Aşaşidzedir. Kitaba Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ön söz yazmışdır. Kitab Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun "Rustaveliyə" şeiri ilə başlayır. Şeirdə gürcü ədəbiyyatı korifeyinin əzəməti bütün varlığı ilə tərənnüm edilir. (Onu da qeyd edək ki, bu gözəl şeirin üzə çıxarılması da bilavasitə Leyla Eradzenin adı ilə bağlıdır. Bu barədə bir qədər sonra ətraflı qeyd edəcəyik.- M.Ç.) Məcmuədə Süleyman Rüstəmin «Öpürəm torpağını», «Tiflis», «Gürcü qızına», «Titsian Tabidze», Məmməd Rahimin «Tbilisi», «Əbədi məşəl», Osman Sarıvəllinin «İki nəğmə» şerləri dost xalqa məhəbbət sədası kimi səslənir. Əhməd Cəmilin «Gürcüstan», Mırvərid Dilbazinin «İlya Çavçavadzeyə», Nəbi Xəzrinin «Gürcü qardaşlarıma», Cabir Novruzun «Gürcü qızı» əsərləri də gürcü oxucusuna xoş təsir bağışlayır. Azərbaycan sovet poeziyasının orta nəslinə mənsub olan istedadlı şairlərdən Adil Babayev, Əliağa Kürçaylı, Hüseyn Arif, Nəriman Həsənzadə, Məmməd Araz, Fikrət Qocanın şeirləri tərcümədə xüsusilə uğurlu çıxmışdır. Kitabda Gürcüstanda doğulub böyümüş, poeziya aləmində ilkin addımlarını bu torpaqda atmış, sonralar Bakıda yazıb-yaratmış istedadlı şairlərdən İsa İsmayilzadə, Abbas Abdulla, həmçinin, Tbilisidə fəaliyyət göstərmiş Dünyamalı Kərəm və Əlixan Bin-nətoğlunun yaradıcılığından verilmiş nümunələr diqqəti xüsusilə cəlb edir. Həmin şeirlərin ruhu gürcü poeziyasına yaxın olduğu üçün geniş oxucu kütləsi tərəfindən səmimi qarşılır. Ümumiyyətlə, poeziyamızın tərcüməsi sahəsində tanınmış gürcü şairi və alimi, ədəbiyyatımızın bilicisi və yaxın dostu Leyla Eradzenin zəhməti böyükdür. O, 20-dən çox kitabı Azərbaycan dilindən gürcü dilinə böyük ustalıqla tərcümə etmişdir. "Dostluq nəğmələri" (gürcü dilində, tərtib edən Mədəd Çobanov, tərcümə edən Leyla Eradze, Müasir Azərbaycan şairləri Gürcüstan haqqında, Tbilisi, "Merani", 1978) kitabı haqqında "Sovet Gürcüstanı" qəzetində dərc olunmuş rəydə

oxuyuruq: "...Mədəd Çobanovun tərtib etdiyi, Leyla Eradzenin isə gürcü dilinə çevirdiyi bu kitabda müasir Azərbaycan şairlərinin Gürcüstan haqqında yazılmış əlliyyə yaxın şeiri toplanmışdır... Həmin şeirlərin ruhu gürcü poeziyasına yaxın olduğu üçün geniş oxucu kütləsi tərəfindən səmimi qarşılır... Ümumiyyətlə, Gürcüstanda sovet ədəbiyyatı günləri ərəfəsində buraxılmış "Dostluq nəğmələri" kitabını Azərbaycan və Gürcüstan ədəbi əlaqələri sahəsində təqdirəlayiq hal hesab etmək lazımdır" /V.Cangidze, Ə.İsmayılı, "Dostluq nəğmələri", "Sovet Gürcüstanı", N:139 /7979/, 21.XI.1978/.

Bəli, "Gürcüstan lap əzəldən bəri şairlərimizin dönə-dönə müraciət etdikləri mövzulardan biri olmuşdur. Hələ XII əsrdə Əfzələddin Xaqani "Baqratonların qapısı mənim üçün açıqdır" demişdir... Şübhəsiz, bu, onların yaradıcılıqlarında öz bariz ifadəsini tapmaya bilməzdi... Azərbaycan şairləri Gürcüstan mövzusunda öz yaradıcılıqlarında dostluq rəmzi, qardaşlıq, mehriban qonşuluq simvolu kimi daha geniş istifadə etmişlər. Bu yaxınlarda Tbilisidəki "Merani" nəşriyyatının gürcü dilində çapdan buraxdığı "Dostluq nəğmələri" məcmuəsində Azərbaycan şairlərinin Gürcüstana həsr etdikləri şeirlər toplanmışdır. Bu işdə tərtibatçı, tanınmış alim Mədəd Çobanovun və tərcüməçi Leyla Eradzenin zəhmətini qeyd etmək lazımdır. Kitab öz nəfis tərtibatı cəhətdən diqqətəlayiqdir. Bircə iradımız var. Məcmuəni daha iri həcmdə buraxmaq lazım idi. Çünki Azərbaycan sovet şairlərinin Gürcüstana həsr etdikləri şeirlər kitabdakından daha çoxdur. Bəzi görkəmli sənətkarlarımızın, o cümlədən Mikayıl Müşfiqin, Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın və digərlərinin bir şeiri, yaxud əsərlərindən parça belə verilməməsi təəssüf doğurmaya bilməz. Kitabın tərtibatında şairlərin yaş xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq, onların yaradıcılıqları haqqında gürcü oxucusuna qısa da olsa, məlumat vermək olardı." /Şurəddin Məmmədov, Qardaşlıq rəmzi kimi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, N:1/1876/, 4.I.1980/.

Ömrünün sonuna kimi Azərbaycan ədəbiyyatının qızğın təbliğatçısı olan Leyla Uşanqi qızı Eradze (ლელია უშანგოს ასული ერადე) 1930-cu il (bəzi mənbələrdə 1933-cü il) fevralın 13-də Tiflisdə dünyaya gəlmiş, ilk və orta təhsilini də elə Tiflisdə almışdır. 1953-cü ildə (1955) Tbilisi Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinin türk dili və ədəbiyyatı şöbəsini Fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra bir müddət "Dila" ("დოლა"- "Səhər") jurnalının redaksiyasında poeziya şöbəsinə rəhbərlik etmiş, daha sonra Gürcüstan dövlət radiosunda mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1965-1969-cu illərdə Gürcüstan Elmlər Akademiyasının Şota Rustaveli adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında təhsilini davam etdirmişdir. O, "Azərbaycan yazıçıları və Gürcüstan" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını 1971-ci ildə Tbilisidə uğurla müdafiə etmişdir. Leyla Eradze daha sonralar Gürcüstan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində, Gürcüstan Elmlər Akademiyasının Şota Rustaveli adına Gürcü Ədəbiyyatı İnstitutunda işləmişdir. O, "Gürcü-Azərbaycan ədəbi əlaqələri" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını isə 1990-cı ildə Bakıda uğurla müdafiə etmişdir.

Leyla Eradzenin elmi tədqiqat sahəsinə diqqət etdikdə, aydın görünür ki, onun istər namizədlik, istərsə də doktorluq dissertasiyasının mövzuları, ədəbiyyat elminin eyni kardinal probleminin müxtəlif cəhətlərinə - milli ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqəsinə və qarşılıqlı təsirinə həsr olunmuşdur. Daim məhsuldar işləyən, əsl tədqiqatçı üçün lazım olan bütün keyfiyyətlərə malik şərqşünas alim kimi tanınmış L.Eradzenin elmi araşdırmalarının ümumi mövzusu Azərbaycan-Gürcüstan ədəbi əlaqələrinin problemləri, bu əlaqələrin tarixini izləmək və inkişaf etdirmək olub, elmi-ədəbi, ictimai fəaliyyətini Azərbaycan və gürcü xalqlarının ədəbi-mədəni əlaqələrinin tədqiqinə və inkişafına həsr edib. Gürcüstan-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə aid 2 monoqrafiyanın, 100-ə qədər məqalənin müəllifi olan Leyla Eradze Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox problemlərini tədqiq etmiş və eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatından xeyli nümunələri gürcü dilinə çevirmişdir. Onun gərgin əməyi sayəsində formalaşan, xeyli genişlənin, dərinləşən Azərbaycan-Gürcüstan ədəbi-mədəni əlaqələri hazırda böyük intensivliklə inkişaf edir. Filologiya elmləri doktoru (1990), Gürcüstan-Azərbaycan Dostluq və Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin vitse-prezidenti (1992), İ.Maçabeli adına Gürcüstan Dövlət mükafatı laureatı (1994), professor (1995) Leyla Eradze həm də "Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına, PEN Klubun Beynəlxalq Ədəbi Mükafatına (1995), Rəsul Rza mükafatına (1996) və s. layiq görülmüşdür.

L/Eradze Azərbaycan ədibləri arasından ilk olaraq görkəmli Azərbaycan şairi, dramaturq, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas, Azərbaycanın ilk xalq şairi (1956), 2 dəfə "Stalin" mükafatı laureatı (1941, 1942) və 2 dəfə "Lenin" ordeni laureatı, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri (1941–1948), Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı, Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Mədəni əlaqə Cəmiyyətinin sədri, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının təsisçilərindən biri (1945), Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki (1945) və vitse-prezidenti (1954–1956) Səməd Vurğunu (1906-1956) elmi tədqiqata cəlb etmiş və onun əsərlərini sevə-sevə və böyük ustalıqla gürcü dilinə çevirmişdir. "...Mənim (Leyla Eradzenin – M.Ç.) 25 yaşım olanda onun (Səməd Vurğunun – M.Ç.) «Azərbaycan» şeirini gürcü dilinə tərcümə etmişdim. Bizi **İosif Noneşvili** tanış etdikdə o (Səməd Vurğun – M.Ç.), gülərək dedi: - Çox şadam ki, məni böyük Rustavelinin nəvələri öz dillərində oxuyurlar..." (*Məmmədov, Aydın. 1978*) - deyə Səməd Vurğunu böyük hörmət və ehtiramla xatırlayan Leyla Eradze sonralar şairin «Zəncinin arzuları» poemasını və bir sıra şeirlərini Georgi Leonidzenin təklifi ilə orijinaldan tərcümə etmiş və 1958-ci ildə Tbilisidəki «Sabçota Sakartvelo» nəşriyyatında ayrıca kitab halında çap etdirmişdir. Heç şübhəsiz ki, həmin kitabdakı tərcümələrin müvəffəqiyyətli çıxmasında o vaxtlar gənc mütərcimin böyük gürcü şairinə hesabat verməsi də az rol oynamamışdır. Təsadüfi deyil ki, bu tərcümələri G.Leonidze oxuyub bəyənmiş və çapını məsləhət görmüşdür.

"Seçilmiş əsərlər" ("*Երկըրո*" - "Rçeuli") adlanan həmin kitab şairin "*Mən tələsmirəm*" şeiri ilə açılır. Bu şeiri rus dilinə ilk dəfə məşhur rus şairi Konstantin Si-

monov tərcümə etmişdir. K.Simonovun Səməd Vurğunla dostluğu, onun bir sıra şeirlərinin, xüsusilə, “Şair, nə tez qocaldın sən” şeirini rus dilinə böyük sənətkarlıqla tərcümə etməsi məlumdur. Lakin tanınmış şair-tərcüməçi Abbas Abdulla yazmışdır ki, “tərəddüd etmədən demək olar ki, Leyla Eradzenin “Mən tələsmirəm”in gürcü dilinə tərcüməsi K.Simonovun rus dilinə tərcüməsi ilə cəsarətlə rəqabətə girə bilər və bir sıra cəhətlərinə görə üstün gələr.” (Abdulla, Abbas. 30 mart, 1976)

Dostlar, badələri qaldırın içək!

Gecə, ulduzludur, hava da sərin.

Demirəm məst olub dünyadan keçək...

Deyirəm mehriban düşüncələrin

İsti qucağında qızınaq bir az...

Səməd Vurğunun “Mən tələsmirəm” şeirinin ilk bəndinin sonucu misralarını Konstantin Simonov belə tərcümə etmişdir:

“He говорю: “Забудем все на свете!”

“Согреемся немного”, – говорю”.

Məlumdur ki, Səməd Vurğun sadəcə olaraq «İsinmək» istəmir, bu isinməyin məkanını, yerini də deyir: “Mehriban düşüncələrin isti qucağında”.

Leyla Eradzedənin tərcüməsi, demək olar ki, orijinalda olduğu kimi səslənmişdir:

ცხოვრების დიდ წიგნს

დავასრულებ, მე ასე ვგონებ,

ვერას დამაკლებს, გადიქროლონ

დროთა ქარებმა,

ოღონდ ჩემს კალამს დიდხანს

შერჩეს ძალა და ღონე,

არ მეჩქარება, მე არსაით

არ მეჩქარება!

Leyla xanımın tərcüməçilik məharəti bir də ona görə diqqəti cəlb edir ki, o, Səməd Vurğun yaradıcılığına xas olan hikmətli, aforizm kimi səslənən fikirləri, frazeoloji və idiomatik ifadələri gürcü dilində qoruyub saxlamağa səy göstərmiş və bunu məharətlə bacarmışdır. O, şairin “Salam, Moskva!”, “Ziyafət”, “Maarkısın qəbri üstündə”, “Alman bənnası və sovet zabiti”, “Deyin, gülün, övladlarım” və s. şeirlərini böyük ustalıqla tərcümə etmişdir. Onun tərcüməsi demək olar ki, nöqsansızdır və tərcümə ədəbiyyatının nailiyyəti hesab oluna bilər. “Bahar düşüncələri”, “Düşüncələr”, “Körpünün həsrəti”, “Təyyarə meydanında”, “Rəssamın son əsəri”, “Gödəkə”, “Göz aydınlığı”, “Dörd saz”, “Mən və Bahar”, “Ürək”, “Ananın öyüdü”, “Həsrət”, “Azərbaycan”, “Bahar”, “Anama”, “Orduya”, “Şikəstəyə məktub”, “Gecə”, “Əzilmə”, “Tarla nəğməsi” və s. şeirlərin eləcə də, “Muğan” poeməsindən “Muğanlı qız” parçasının və “Zəncinin arzuları” poemasının tərcümələri haqqında da eynilə xoş sözlər söyləmək olar. Onu da qeyd etmək ki,

Səməd Vurğunun Leyla Eradzenin tərcüməsi ilə 1958-ci ildə Tbilisidə gürcü dilində çap olunmuş *“Seçilmiş əsərləri”* (*“Rçeuili”*) kitabında işıqüzü görmüş əsərlərin bəziləri gürcü dilinə müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən bir neçə dəfə tərcümə olunub. O cümlədən, *“Azərbaycan”* şeiri üç dəfə, *“Zəncinin arzuları”* poeması iki dəfə. *“Zəncinin arzuları”*nın ilk tərcüməsi Otar Kupravaya məxsusudur. *“Axalqazrda kommunisti”* qəzetinin 1954-cü il 20 iyul tarixli sayında dərc olunmuşdur. Doğrudur, poema həm O.Kupravanın, həm də Leyla Eradzenin tərcüməsində müvəffəqiyyətli çıxmışdır. Lakin qeyd etməliyik ki, birinci tərcüməçi əsərin rus tərcüməsinə (poemanı rus dilinə M.Aliqer çevirmişdir), ikinci tərcüməçi isə əsərin orijinalına sadıq qalmışdır. O.Kuprava poemanı rus dilində olduğu kimi *“Neqr qovorit”*- *“Labaraqobe zanqi”*- *“Zənci danışır”*, Leyla Eradze isə orijinalda olduğu kimi *“Zəncinin arzuları”*- *“Zanqis survilebi”* adlandırmışdır. O.Kupravanın poemanı rus dilindən çevirməsi əsərin istənilən parçasının tərcüməsi ilə müqayisədə nəzərə çarpır. Leyla Eradzenin tərcümə etdiyi *“Zəncinin arzuları”* isə Səməd Vurğun sənətkarlığının bir sıra cəhətlərini - yüksək şeirliyi, hikmətliliyini, ləngərli, ağır siqətləli misralar yaratmaq bacarığını, böyük vətəndaşlıq ehtirasını və pafosunu özündə cəmləşdirmişdir.

Abbas Abdulla haqlı olaraq yazmışdır ki, beynəlxalq problemlərə həsr olunmuş əsərlər içərisində özünə layiqli yer tutan *“Zəncinin arzuları”* poemasını tərcümə etmək həm məsuliyyətli, həm də şərəfli işdir və tərcüməçilər arasında bu məsuliyyəti ən çox Leyla Eradze hiss etmişdir. Elə buna görə də onun tərcüməsi daha müvəffəqiyyətli çıxmışdır. (*Abbas Abdulla. 30 mart, 1976*)

Leyla Eradze S.Vurğun poeziyasının gürcü dilinə tərcüməsi üzərində yaradıcılıq işini daim uğurla davam etdirmiş, şairin yeni-yeni əsərlərini gürcü dilinə çevirmişdir. Elə buna görə də, ədəbiyyatımızın bu sadıq dostuna sevimli şair-tərcüməçimiz Abbas Abdulla öz sevgi və duyğularını yazmaqla bərabər yeri gəldikcə bəzi iradlarını da söyləməyi unutmamışdır. O, təəssüf hissi ilə qeyd etmişdir ki, *“Bahar”*, *“Düşünlər”* şeirlərinin tərcüməsi orijinaldan çox aşağı durur. Leyla xanım da bəzi tərcüməçilər kimi bəzən «ixtisarçılığa» meyl göstərmişdir: *“Zəncinin arzuları”* poemasının bir hissəsi, «Muğan» poemasında şairin pambıqçı qızla söhbəti və həmin poemadakı *“Olur”* rədifli qoşma xeyli ixtisarla tərcümə olunmuşdur. *“Azərbaycan”* şeirində isə:

“Havalansın Xanın səsi, // Qarabağın şikəstəsi” - beyti,

“დღე ისმოდის სანის ზანგი, // და სიქასტა ყანდავოს”, -

“(De ismodis sazis hanqi, // Da Şikasta Qarabağis.)”- şəklində tərcümə olunmuşdur ki, bu da düzgün deyil. Görünür, mütərcim buradakı *“Xan”* sözünün mənasını düzgün başa düşməmiş, onun məşhur Azərbaycan müğənnisi Xan Şuşinskinin adı olduğunu bilməmiş, ona görə də *“Xan”*ı *“saz”*la əvəz etmişdir. Bu iradlardan sonra A.Abdulla öz arzularını da bildirmişdir: *“Azərbaycan ədəbiyyatını, xüsusən şeirimizi, S.Vurğun irsini böyük məhəbbətlə sevən Leyla xanımın yeni tərcümələrinin sənətkarlıq baxımından daha kamil olacağına böyük ümidlər bəsləyirik. Axı, o, haqqında danışdığımız əsərləri təxminən qırx il bundan qabaq tərcümə edib.”*

Bəli, Leyla Erazde bu xeyirxah işi sonralar da uğurla davam etdirmiş və sözün əsl mənasında mahir tərcüməçi kimi tanınmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının gürcü dilinə çevirməsində və təbliğ olunmasında onun böyük xidmətləri olmuşdur. L.Eradze Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının qızgın tərcüməçilərindən, tədqiqatçılarından və təbliğatçılarından biri kimi Azərbaycan ədəbi mühitində də tanınmağa başlamış və qısa bir müddətdə özünü bu sahədə ustad təsdiq etmişdir. O, Səməd Vurğundan sonra bir çox Azərbaycan ədiblərinə müraciət etmiş və onların xeyli sayda əsərlərini də böyük ustalıqla öz ana dilinə çevirmişdir. Leyla Erazde 1978-ci ildə Bakıda keçirilmiş Zaqafqaziya şairlərinin beynəlmiləl poeziya gecəsində iştirak etdiyi zaman demişdir: “Azərbaycan dilini bilməyim qarşımda zəngin bir sənət xəzinəsinin qapılarını açmışdır. Yaradıcı əməyimin böyük bir hissəsini Azərbaycan xalqının zəngin və gözəl söz sənətindən nümunələri gürcü dilinə çevirməyə sərf etmişəm. Tbilisidə buraxdığım kitablar haqqında “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti vaxtaşırı məlumat verdiyinə görə bu barədə geniş danışmaq istəmirəm. Nəşr olunan hər yeni əsər məni Azərbaycan ədəbiyyatı ilə daha çıx bağlayır: yeni-yeni dostlar qazanıram. Yuxarı Salahlıda böyük Səməd Vurğunun adını daşıyan Poeziya Evi və Zaqafqaziya Respublikaları Yazıçılar İttifaqlarının birləşmiş katibliyində mən də iştirak etmişdim. Qardaş respublikaların paytaxtlarında poeziya gecələri keçirmək ideyası o vaxt yaranmışdı. Bakıdakı bu ilk görüşdə iştirak etməyimə sevinirəm. Mənimlə birlikdə tanınmış gürcü şairləri R.Margiani, N.Qureşidze, M.Kaxidze Bakıya gəlirlər. Revaz Margiani Azərbaycan haqqında gözəl şeirlər müəllifidir. N.Qureşidze də, M.Kaxidze də həmçinin...

Bakıya bu gəlişimdə də əziz həmkarlarıma deməyə sözüüm var: **Mədəd Çobanovun** tərtib etdiyi “*Dostluq təranələri*” (Azərbaycan şairləri Gürcüstan haqqında) adlı yeni məcmuəni tərcümə edib nəşriyyata vermişəm. Kitabda Xaqanidən başlayaraq bir sıra görkəmli söz ustalarının yüksək beynəlmiləlçilik duyğusu ilə yazılmış əsərləri toplanmışdır. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin katibi İmran Qasimov kitaba ön söz yazıb.” (*Beynəlmiləlçi poeziya gecəsinin iştirakçılarının ürək sözləri. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 18 fevral, 1978.*)

“Mən görmüşəm Gürcüstanı, oylağıdır gözəlliyin,

Coşğun axan çayları var, bulaqları sərin-sərin.

Yaz gələndə çox sıx olur Gürcüstanın ormanları,

Yel əsdikcə dörd bölünür bu dağların dumanları.” (Nəzirli, 1996, s.241)

-deyəən Xalq şairi Səməd Vurğun Gürcüstanı öz Vətəni kimi sevmiş, gürcü ədəbiyyatının təbliği üçün çox iş görmüşdür. Onun yaradıcılığında qonşu gürcü xalqının qəhrəmanlığı və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi geniş şəkildə əks olunmuşdur. S.Vurğun 1928-ci ildə yazdığı “*Tiflis maralı*” adlı şeirində Tiflisi gözəllikdə cənnətə bənzətdiyi kimi, gürcü gözəllərini də cənnətdə yaşayan mələklərə bənzətmişdir. Şair “*Vaqif*”, “*Xanlar*” dramlarında Tamara, Şaliko və Koba kimi müsbət gürcü surətləri yaratmışdır. Xalqlar dostluğunun alovlu tərənnümçüsü olan S.Vurğunun “*Yoldaş,*

hinger, amxanaqo”, “*Rəhbərin Vətəni*” şeirləri və bir neçə publisistik yazıları gürcü xalqına böyük məhəbbətin ifadəsidir. O, Zaqafqaziya xalqları arasında heç bir fərq qoymamış, onları daha da "bir can kimi" birləşməyə çağırmışdır:

Qarıssın Qazağa Dilcan dərəsi,

Daha da birləşib olsunlar bir can

Yoldaş Azərbaycan, Hinger Hayastan,

Bir də axmanaqo qızıl Gürcüstan. (Sevirəm Gürcüstanı, 1976, s.3)

Məlumdur ki, Səməd Vurğunun yaradıcılığında Gürcüstan mövzusu əsas yer tutduğu kimi, onun çıxış, məruzə və məqalələrində də gürcü ədəbiyyatına, onun klassiklərin, çağdaş nümayəndələrinə etdiyi müraciətlər və istinadlar da çoxluq təşkil. Tərcüməçi Leyla Eradze böyük Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun poetik şeirlərini gürcü dilinə tərcümə etməklə yanaşı həm də, onun yaradıcılığının Gürcüstanla bağlı məsələlərini tədqiq etməyə nail olmuşdur. Xüsusilə, S.Vurğun yaradıcılığında gürcü xalqının tarixi keçmişinin və bugününün geniş yer tutması L.Eradzenin məhz bu mövzuda araşdırmalar aparmasını şərtləndirmişdir. Onun fikrincə, Gürcüstan mövzusu şairin təkcə “Kür çayı”, “Rəhbərə salam” şeirlərində deyil, “Vaqif” və “Xanlar” dramlarında da müəyyən yer tutur. Şair bu şeirlərində gürcü torpağını, onun təbiətini tərənnüm etmişdir. Tədqiqatçı “Səməd Vurğunun naməlum şeiri” məqaləsində belə bir nəticəyə gəlir: “*Əgər Səməd Vurğun yuxarıda adları çəkilən şeirlərdə gürcü torpağını, onun zəngin, ecazkar təbiətini, xalqlar dostluğunu tərənnüm etmişsə, pyeslərində gürcü obrazlarını, onların psixologiyasını, təbiətini ifadə edən personajlar yaratmağa müvəffəq olmuşdur*” (Eradze, L. 1970, 18 iyul). Tədqiqatçının “Vaqif”dəki Şaliko, “Xanlar”dakı Koba obrazları barədə dedikləri bir daha göstərir ki, L.Eradze S.Vurğun yaradıcılığına yaxşı bələd olmuş və dərinlən araşdırmışdır.

L.Eradze yazır ki, Səməd Vurğunun arxivində işləyərkən gürcü ədəbiyyatı ilə bağlı iki sənədə rast gəlmişdir. Bunlardan biri S.Vurğunun gürcü şairi David Quramaşvilinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş 21 səhifəlik makina yazısında bir məqalənin əlyazması, ikincisi isə “Rustaveli” adlı şeirinin əlyazmasıdır. D.Quramaşvili haqqında əlyazması sübut edir ki, şair onun yubileyinə ciddi hazırlaşaraq həyat və yaradıcılığı ilə hərtərəfli tanış olmuşdur. Məlumdur ki, S.Vurğun gürcü şairi Ş.Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərini tərcümə etməklə kifayətlənməmiş, müxtəlif münasibətlərlə etdiyi çıxışlarda, məruzə və məqalələrində onun adını çəkmiş, yaxud istinadlar etmişdir. Ona görə də, tədqiqatçı-tərcüməçi L.Eradze gürcü xalqının dostu olan böyük Azərbaycan şairi S.Vurğunun XII əsr gürcü ədəbiyyatının klassiki Şota Rustaveliyə həsr olunmuş şeirinə rast gələrkən böyük sevinc hissini də gizlətməmişdir: “*Səməd Vurğunun arxivində təsadüf etdiyimiz ikinci maraqlı sənəd şairin “Rustaveli” adlı şeirinin əlyazmasıdır. Şeir S.Vurğunun nəşr edilmiş əsərlərinə daxil edilməmişdir*” (Eradze, L. 1970, 18 iyul).

Tədqiqatçı bu fikirdədir ki, həmin şeir böyük gürcü şairi Şota Rustavelinin yubileyi ərəfəsində qələmə alınmış, bəlkə çıxışlarının birində oxumuşdur da. Həm

şeyrin üzə çıxarılması, həm də L.Eradzenin şeyr haqqında fikirləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün də bir yenilik idi: *“Heca vəznində 16-lıqla yazılmış şeyrin sonunda verilməmiş “...bu dünya boş nimçəmidir” yarım misradan aydın olur ki, şeyr tamamlanmamışdır. Ümumiyyətlə, şeyrin ümumi ruhundan, yazılışından görünür ki, S.Vurğun şeyri bitirməmiş, üzərində yaradıcılıq işini davam etdirməyi nəzərdə tutmuşdur. Çox güman ki, elə buna görə də şeyri nəşr etdirməmişdir”* (Eradze, L. 1970, 18 iyul).

Leyla Eradze *“Səməd Vurğun və Gürcüstan”* (Eradze, L. 1970, N:10) sərlövhəli məqaləsində araşdırmalarını bir qədər də genişləndirmiş, onun yaradıcılığa başladığı ilk illərdə Gürcüstana gəldiyinin zamanını təyin etmişdir. O, S.Vurğunun 1929-cu ildə yazdığı *“Kür çayı”* şeyri üzərində dayanaraq, bu şeyrdə Azərbaycan insanı ilə qardaş gürcü xalqının birliyini tərənnüm etdiyi qənaətinə gəlir. Şeyrin adının da *“Kür çayı”* seçilməsi təsadüfi deyildir; bu rəmz hər iki xalqı birləşdirən fiziki və mənəvi amildir. Şairin *“Tiflisin arxası, Qazağın beli, / Hər ikisi sənin, sənə dost eli”* misralarında bu amilin poetik təsviri aydın şəkildə görünür. Bu şeyrdən çıxış edərək tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, Səməd Vurğun yaradıcılığının sonrakı mərhələləri də göstərir ki, *“bu motivlər şairin yaradıcılığında təsadüfi səciyyə daşımamış, onun idealları ilə ülvi şəkildə bağlı olmuşdur”* (Eradze, L. 1970, N:10, s.198)

Tədqiqatçı S.Vurğunun *“Vaqif”* dramına da müraciət etmiş, əsərdəki Şaliko və Tamara obrazları üzərində xüsusilə dayanmışdır. Onun fikrincə, pyesdə şairin yaratdığı gürcü obrazları diqqətəlayiqdir. Şaliko xalqın düşməne qarşı mübariz bir oğlu, öz qanını son damlasına qədər əsirgəməyən bir igid kimi təsvir edilir. Tədqiqatçı S.Vurğun yaradıcılığında mühüm yer tutan dostluğun hər iki xalqın keçmiş ənənələrindən gəldiyinə əmin olduğunu bildirir: *“Səməd Vurğun Azərbaycan xalqı ilə gürcü xalqının siyasi mənafeyinin birliyindən tez-tez yazmışdır. Böyük vətən müharibəsi illərində “Bizim andımız” məqaləsində şair Zaqafqaziya xalqlarının birlikdə alman işğalçılarına qarşı mübarizəsindən, onların tarixi qəhrəmanlığından danışır.”* (Eradze, L. 1970, N:10, s.199)

Leyla Eradze S.Vurğunla bağlı araşdırmalarında onun gürcü şair və yazıçıları ilə dostluq əlaqələrindən də söhbət açır. Gergi Leonidze ilə Səməd Vurğun dostluğu bunun bariz nümunəsidir. Tədqiqatçı bu fikirdədir ki, S.Vurğunla G.Leonidze arasında böyük yaradıcılıq qohumluğu vardır. Bu yaxınlıq iki şairin şəxsi dostluğu ilə xalqların dostluğuna çevrilir. Onların bir-birinə olan məktublarında da bir-birilərinin yaradıcılığına olan isti münasibət aydın görünür. Buna misal olaraq, G.Leonidzenin *“Drujba narodov”* jurnalında nəşr edilən *“Portaxala”* poemasını və bu poema haqqında S.Vurğunun məktubunu göstərir. G.Leonidzenin yaratdığı ana obrazının S.Vurğunun mütəəssir etməsinin səbəblərini axtarır və bu mövzunun ona da çox yaxın və doğma olduğu nəticəsinə gəlirdi. Bunu S.Vurğunun G.Leonidzeyə məktubuna istinad edərək yazırdı: *“Sənin poemandan aldığım böyük təəssüratı bir məktubda izah etmək çox çətindir... Sən onu lirik poema adlandırırsan. Ancaq bu gözəl lirik poemanı mən poemanın fəlsəfəsinin təsdiq etdiyi kimi, əsrlərlə yaşamış, əməkdən daim zövq almış,*

həm də əzab çəkmiş... və nəhayət məhz namuslu zəhməti və mənəvi cəsarəti sayəsində ölməzlik-əbədilik hüququ qazanmış qüdrətli gürcü xalqı haqqında əsil epopeya hesab edirəm.” (Eradze, L. 1970, N:10, s.201)

Georgi Leonidzenin “Portaxala” poemasının S.Vurğunda bu qədər böyük təəsürat yaratmasının başqa bir səbəbi də Ana obrazı olmuşdur. Bu gözəl gürcü qadının obrazı, şairin məktubundan da görüldüyü kimi, heç vaxt xatirindən silinməmişdir.

Leyla Eradze görkəmli Azərbaycan yazıçısı, tanınmış nasir, ədəbiyyatşünas, publisist, yazıçı, pedaqoq, ssenarist, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü (1949), Azərbaycanın xalq yazıçısı (1984), Azərbaycan SSR komsomolu mükafatı laureatı (1976), filologiya elmləri namizədi (1954), Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı (1986, 1990), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri (1986-1987), Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Ağsaqqallar Şurasının sədri (1991), M.F.Axundov adına ədəbi mükafat laureatı (1991) İsmayıl Şıxlının (1919-1995) da yaradıcılığını tədqiq etmişdir. O, yazıçının “Dəli Kür” romanını gürcü dilinə tərcümə etməklə yanaşı, Azərbaycan nəsrində gürcü mövzusu problemini də araşdırmış, bu əsərin məzmunu, obrazları haqqında da fikir yürütmüşdür. Bu da Azərbaycan bədii nəsrinin bu nümunəsinə kənar ədəbi tənqiddin münasibətini əks etdirmək baxımından maraqlıdır. Məlumdur ki, “Dəli Kür” romanında Qori seminariyasının təsvirinə də geniş yer verilmişdir. Qori seminariyasının Qafqaz xalqlarının mədəni həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirən tədqiqatçı bu fikrində haqlıdır ki: *“Bu məktəblərdə (Çar Rusiyasının Qafqazda Qori seminariyası tipli məktəblər açmasında-M.Ç.) mütləqiyyətin müstəmləkəçilik siyasətinin daşıyıcıları ilə yanaşı demokratik ideyalar ilə silahlanmış xalq maarifçiləri də fəaliyyət göstərirdi.*” (Eradze, L. 2015, s. 12)

İ.Şıxlının həyat və yaradıcılığı haqqında gürcü oxucularına ətraflı məlumat verən tədqiqatçı əsərin ideyasını da düzgün müəyyənləşdirərək *“Əsərin ideyası köhnə, məhvi labüüd olan cəmiyyətin təcridən dağılması və onun faciəli şəkildə sona yetməsidir. Yazıçı əsasən bir ailənin faciəsini sinfi münaqişə fonunda ümumiləşdirmiş və ona geniş ictimai mənə vermişdir*” (Eradze, L. 2015, s. 12) - qənaətinə gəlirdi.

Tədqiqatçı L.Eradze Cahandar ağa obrazı üzərində geniş dayanaraq bu ailədə baş verən prosesləri də təhlilə cəlb edir və Cahandar ağanı tək-cə mülkədar sinfinin nümayəndəsi kimi deyil, bir şəxsiyyət olaraq dəyərləndirir. Cahandar ağa sövqi-təbii hiss edir ki, hər şey dəyişir, heç nə əvvəlki kimi qalmayacaq və bu dəyişimə hazır olmanı belə gözdən keçirir: *“Atadan-babadan bərqərarə olmuş aləmin və onun sərt qanunlarının dəyişdirilməsinin nəşə təsəvvür olunmadığı bu feodal-patriarxal quruluşunun insanında yeniliyin qılgıncımları baş qaldırır və oğlunu bilik almaq məqsədilə Qori seminariyasına göndərməyi lazım bilir.*” (Eradze, L. 2015, s.12) Tədqiqatçı əsərin ruhunu yaxşı duymuş və Cahandar ağanın Göytəpənin çar kazaklarından qorumasının əsl səbəblərini doğru müəyyənləşdirmişdir. Cahandar ağa yeni qaydalara uyğunlaşmaq istəmir, ancaq onu da görür ki, zaman köhnə qaydalarla yaşamağa da imkan vermir. Yazıçının daim coşğun, çılgın Kür çayını zamanın rəmzi kimi ver-

məsini də ayrıca qeyd edir. Bir sözlə, Leyla Eradze İ.Şıxlının "Dəli Kür" romanını Azərbaycan nəsrinin ən sanballı əsərlərindən biri kimi yüksək qiymətləndirmiş və gürcü ədəbiyyatında bu prosesləri əks etdirən hər hansı bir əsərin hələ yazılmadığına təəssüf etdiyini bildirmişdir. (*Eradze, L. 2015, s. 12*)

Leyla Eradze əsərlərində Qori seminariyasını bitirmiş, bir müddət Tiflisdə yaşayıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan yazıçısı, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisi və ideya rəhbəri, tənqidi realist ədəbi cərəyanın, ilk mənzum alleqorik dram əsərinin banisi, yenitipli ictimai satiranın yaradıcısı, Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayənin böyük ustadı kimi tanınan, məşhur dramaturq, jurnalist, həmçinin Azərbaycanda və Şərqdə ilk feminizm, qadınların və kişilərin hüquq bərabərliyi ideologiyasının əsasını qoymuş ictimai xadim Mirzə Cəlil Məmmədquluzadədən də bəhs etmiş və onun "Eşşəyin itməkliyi" əsərini gürcü dilinə tərcümə etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının peşəkar mütərcimi, tədqiqatçısı və təbliğatçısı Leyla Eradze 1977-ci ildə "Dostluq - könüldən-könülə körpüdür" adlı monoqrafiyasını "Sovet Gürcüstanı" Gürcüstan SSR Dövlət Nəşriyyatında gürcü dilində nəşr etdirərək oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Professor Mədəd Çobanov Tbilisidə nəşr olunan «Sovet Gürcüstanı» qəzetinin 16 mart 1978-ci il tarixli №32(7872) sayında dərc etdirdiyi eyniadlı məqaləsində L.Eradzenin "Dostluq-könüldən-könülə körpüdür" kitabı haqqında oxuculara geniş məlumat vermiş və həmin kitabı gürcü oxucuları üçün ən qiymətli hədiyyə adlandırmışdır. Professor M.Çobanov qeyd etmişdir ki, kitabın ilk fəslə "Gürcü-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tarixi kökləri" adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tarixi kökləri yığcam şəkildə təhlil olunmuşdur. Monoqrafiyanın ikinci fəslə "Gürcü-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin sovet dövrü"nə, üçüncü fəslə isə Ş.Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixinə həsr olunmuşdur. Müəllif dördüncü fəslə "Gürcü mətbuatı səhifələrində Azərbaycan mövzusu" adlandırırsa da, burada əsas etibarilə böyük ədib M.F.Axundovun əsərlərinin gürcü dilinə tərcümə olunması, səhnəyə qoyulması, gürcü ədəbi-tənqidində onun mövqelərini, əsərlərinin ilk nəşri, Tiflis ictimaiyyəti ilə yaxından əlaqəsi və onun yetişməsində Tiflis mühitinin rolu yığcam şəkildə təhlil edilmişdir. Kitabın beşinci fəslində məşhur Azərbaycan nasiri İ.Şıxlının "Dəli Kür" tarixi romanının geniş təhlili verilmişdir. "Azərbaycan sovet poeziyasında Gürcüstan mövzusu" fəslində isə Azərbaycanın xalq şairləri S.Vurğunun və S.Rüstəmin poeziyasında Gürcüstan mövzusu öz bədii ifadəsini tapmışdır. (*Çobanov M.N, 16 mart, 1978*)

Leyla Eradze özünün elmi tədqiqat əsərlərində əslən Gürcüstandan olan görkəmli Azərbaycan ziyalısı, məşhur şair, yazıçı, dramaturq, publisist, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, 1934-cü ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının banilərindən biri, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Abdulla Şaiqin (1881-1959) yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. O, Abdulla Şaiq haqqında yazdığı iki məqalədən, birini

Gürcüstanda, digərini isə Azərbaycanda çap etdirmişdir. “Abdulla Şaiq Talıbzadənin yaradıcılığında Gürcüstan” adlanan birinci məqalə Tbilisidə “Soplis tsxovreba” (“Kənd həyatı”) qəzetinin 1971-ci il 27 aprel sayında, “Abdulla Şaiq və Gürcüstan” sərlövhəli ikinci məqalə isə Bakıda “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1971-ci il 8 may sayında işıqüzü görmüşdür. Həmin məqalələrdə uşaqlığından dünyaya göz açdığı Tiflisin və Borçalı dağlarının ecazkar təbiəti qoynunda və Azərbaycan folklorunun sirli-sehrli əfsanə və nağıllar aləmində saf uşaq xəyallarının nəhayətsiz qanadlarında vətəninə və xalqına, onun təbii və mənəvi sərvətlərinə sonsuz məhəbbət duyğusu ilə bağlanan A.Şaiqın mənəli və şərəfli ömür yolu, zəngin bədii və elmi yaradıcılığı, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Tanınmış gürcü ədəbiyyatşünas alimi, şair-tərcüməçi və ictimai xadim Leyla Eradze Gürcüstanda yaşayıb-yaradan Azərbaycan ədiblərinin yaradıcılığını da daim diqqət mərkəzində saxlamış, müntəzəm olaraq onların əsərlərinə müraciət etmiş, yeri gəldikcə tərcümə edərək gürcü oxucularının öhtəsinə vermişdir. Əzim İsmayllının tərtib etdiyi, 1980-ci ildə Tbilisidəki “Merani” nəşriyyatında çap olunaraq L.Eradze, M.H.Bəxtiyarlı və Ə.İsmayllıdan ibarət Redaksiya heyəti tərəfindən oxuculara təqdim edilən “Çəşmə” ədəbi məcməsinə Leyla Eradzenin yazdığı ön sözdən məlum olur ki, kitabda Gürcüstanda yaşayan Azərbaycan aşıqların, şair və yazıçıların, xüsusilə də, Tbilisidə Azərbaycan dilində nəşr olunan yeganə mətbuat orqanı olan “Gürcüstan” qəzetinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Çəşmə” ədəbi dərnəyinin üzvlərinin əsərlərindən, eləcə də onların tərcümələrində gürcü yazıçılarının yaradıcılıq əsərlərindən seçilmiş ən yaxşı nümunələr, bir-birindən maraqlı şeirlər, hekayələr və bir pyes toplanıb. Burada verilmiş əsərləri vahid bir ideya - vətənpərvərlik, beynəlmilçilik və xalqlar dostluğu ideyası birləşdirir. “İstər poeziya, istərsə də nəsr nümunələrinin ruhu müasir həyatla sıx bağlıdır. Məcmuədəki hər misranı, hər sətiri, hər dialoqu insan idrakinin məhsulu kimi kötürsək, ona nə qədər zəhmət çəkildiyi, alın təri töküldüyü aydın olar.” (Eradze, L. *Çəşmə*, “Ön söz”. 1980, s.3)

Ön sözdə ayrı-ayrı müəllifləri və onların əsərlərini ayrı-ayrılıqda təqdir və təhlil etmək fikrində olmamasının səbəbini isə L.Eradze, bütün bunların «Gürcüstanı» qəzetinin redaktoru S.Suleymanovun almanaxa yazdığı “Çaylar ümmanlara qovuşur...” (Suleymanov, S. *Çəşmə*, 1980, s.4-18) sərlövhəli geniş müqəddimədə əhatə olunması ilə əsaslandırmışdır. (Eradze, L. *Çəşmə*, “Ön söz”. 1980, s.3;)

Umumiyyətlə, “Gürcüstan” qəzetinin redaksiyası nəzdində yaradılan “Çəşmə” ədəbi birliyinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən L.Eradze həmin məcmuəni qəzetin yaradıcı gənclərlə işi yaxşılaşdırmaq haqqındakı qərarının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürü adlandırmış, qəzetin vaxt-aşırı olaraq öz səhifələrində gənclərin ədəbi yaradıcılığına geniş yer verməklə, onların vətənpərvərlik ruhunda böyüyüb-tərbiyə olunmasında faydalı və xeyirxah iş gördüyünü vurğulamışdır. İlk addım olan “Çəşmə” ədəbi məcmuəsini də elə həmin faylalı və xeyirxah işin bəhrəsi olduğunu

bildirən L.Eradze bu şərəfli yolda qələm dostlarına uğurlan arzulamışdır. (*Eradze, L. Çəşmə, 1980, s.3*) Belə bir ön sözün yazılması, əslində, qonşu xalqın işində milli ədəbiyyatı yaşadan yazıçı və şairlər üçün bir növ həm də böyük bir dəstək idi.

Leyla Eradze tanınmış ədəbiyyatşünas-alim, bacarıqlı və zəhmətkeş bir tədqiqatçı olmaqla yanaşı, həm də istedadlı şair tanınmış və eyni zamanda, təcrübəli tərcüməçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Məqalələri, şeirləri və tərcümələri 1955-ci ildən mətbuatda dərc olunan, "Mən kitabla gəlirəm" (1975), "Tərəzi ilə gəlirəm" (1978), "Şeirlər" (1979), "Aprel bilir" (1987), "Qurtuluş" (1994) və s. şeir toplularının və bir-birindən maraqlı uşaq şeirlərinin, həm də "Dostluq könüldən-könülə körpüdür" (1977), "Gürcüstan-Azərbaycan ədəbiyyatının tipoloji əlaqələri" (Azərbaycan dilində, 1984, Bakı) və s. kitabların, bir-birindən qiymətli elmi əsərlərin müəllifi müəllifi olan, Gürcüstan-Azərbaycan mədəniyyətində baş verən mühüm hadisələrə həmişə öz yaradıcılığı ilə cavab verən Leyla Eradze müntəzəm olaraq səmərəli tərcümə işi ilə də məşğul olmuşdur. Leyla Eradze hələ ötən əsrin 70-ci illərin əvvəllərində tanınmış Azərbaycan şairləri Rəsul Rzanın "Bahar", Məmməd Rahimin "Oktyabr", Mirvarid Dilbazinin "Zaman və Şair", Bəxtiyar Vahabzadənin "Qonaq", Nigar Rəfibəylinin "Ayrılıq", Nəbi Xəzrinin "Günbəgün" şeirlərini Azərbaycan dilindən gürcü dilinə tərcümə edərək "მნათები" ("Mnatebi"- "İşıq") adlı aylıq ədəbi-bədii, ictimai-siyasi jurnalının 1972-ci il 9-cu (sentyabr) nömrəsində "Qardaş Respublikanın poeziyası" rubrikası altında çap etdirmişdir. (*İşıq, 1972, N: 9*)

Leyla Eradze elə həmin illərdən görkəmli Azərbaycan şairi, 1945-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi (1974), "Qırmızı əmək bayrağı" (1975) və "Oktyabr inqilabı" ordenləri (1984) kavaləri, Azərbaycanın xalq şairi (1984), Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı (1976), SSRİ Dövlət mükafatı laureatı (1984), M.F.Axundov adına ədəbi mükafatın laureatı (1989), Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı (1990), Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, millət vəkili (1995, 2000), 1992–2005-ci illərdə Azərbaycanın ən ali dövlət təltifi hesab olun "İstiqlal" ordeni ilə ilk təltif olunmuş 3 nəfərdən biri, tanınmış ədəbiyyatşünas-alim, filologiya elmləri doktoru (1964), professor (1965), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik (2000) Bəxtiyar Vahabzadə (1925-2009) ilə də ədəbi yaradıcılıq əlqələrində olmuş, onun da yaradıcılığına diqqət yetirmiş, çairin bir neçə şeirini gürcü dilinə çevirmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının Gürcüstanla bağlı səhifəsində xüsusi yer tutan "Qonaq" şeirdə qonaqpərvərlik, sevgi və doğma yurda bağlılıq kimi ülvə hisslər tərənnüm olunur. Şair qonağın gəlişi ilə evə sevinc və işıq gəldiyini, onunla birlikdə xoşbəxtliyin gəldiyini ifadə edir. Şeirdə qonaq obrazı sadəcə bir qonaq deyil, həm də dost, sirdaş, evə sevinc gətirən bir varlıq kimi təqdim olunur. Şair qonağın gəlişi ilə evdə yaranan müsbət atmosferi, onunla olan söhbətlərin doğurduğu xoş hissləri və evin işıqlanmasını tərənnüm edir. Şeirinin sonunda isə

qonağın yola salınması ilə evdə yaranan kədər və ayrılıq hissi təsirli şəkildə ifadə olunur.

სტუმარი

ვისაც ეგონა, სტუმარი ვარ ამა ქვეყნისა,
მას პატრონობა მიწა-წყლისა აღარ ეღირსა.

ისე ცხოვრობდა, ვით სტუმარი უცხო ბინაზე,
ხელს არ ანძრევდა, უქმად იჯდა სხვების ჯინაზე.

პალტო და ქუდი გასაქცევად მზად ჰქონდა მუდამ,
და რაც გააჩნდა სულ ფლანგავდა, შენახვა სძულდა.
ხვალინდელ დღეზე ფიქრით თავს არ ილლიდა იგი,
დღეის იცოდა იმ სტუმარმა წესი და რიგი.

არ შეგაწყენდათ, სულ ერთავად იყო მღუმარი,
ისე წავიდა ამ ქვეყნიდან, როგორც სტუმარი. (*Íყიყ, 1972, N: 9, s.6*)

"Qonaq" şeiri, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına xas olan sadəlik, səmiyyəət və dərin hisslərlə dolu bir şeirdir. Şeirdəki hər misra qonaqpərvərliyin, dostluğun və doğma yurda bağlılığın yüksək dəyərlərini əks etdirir:

Şeirdən bir parça:

Qonaq gələndə evə nur dolar,

Qonaq gedəndə evdə qəm qalar... (*Íყიყ, 1972, N: 9, s.6*)

Şair "Qonaq" (İyul, 1956) adlı başqa bir eyniadlı şeirində isə yazmışdır:

"Beş günlük qonağam" - deyib dünyada,

Özünü aparır çoxu qonaqtək.

Ömrünü, gününü verib o bada,

Deyir: "Bu dünyada ancaq kef çəkək!"

Qaydadır, yad evdə axmaq bir qonaq

Yeməyə, içməyə güc verər ancaq. (Vahabzadə, B, 2008, s.177)

Leyla Eradze daha sonralar Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən 40-a yaxın poetik və nəsr əsərini gürcü dilinə çevirmiş və ayrıca kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Azərbaycan şairlərindən Səməd Vurğunun "Şeirlər" (1960), Nəbi Xəzrinin "Xəzərin kənarında" (1965), Nəriman Həsənzadənin "Şeirlər" (1983), həmçinin, Süleyman Rüstəm, Cabir Novruz, İsa İsmayılzadə və başqalarının şeirlər kitablarını gürcü dilinə çevirmiş və ayrıca kitab şəklində oxucuların öhtəsinə vermişdir. O, həm də Azərbaycan dilindən gürcü dilinə tərcümə etdiyi əsərlər əsasında "Azərbaycan poeziyası antologiyası" (1980), "Azərbaycan şairləri Gürcüstanı vəsv edirlər" (1981) və s. adlı ayrıca kitab, toplu və məcmuələri tərtib və nəşr etdirir.

mişdir. Leyla Eradze Azərbaycan ədəbiyyatından bir çox yazıçıların nəsr nümunələrini də gürcü dilinə tərcümə etmişdir. O cümlədən, İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür" (1982), Mirzə İbrahimovun "Pərvanə" (1984, D.Qulişvili ilə birlikdə), İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx" romanlarını, Həsən Seyidbəylinin "Telefonçu qız" povestini, eləcə də, Cəlil Məmmədquluzadənin, İsa Hüseynovun, Ələviyyə Babayevanın və başqalarının roman və hekayələr kitablarını da gürcü oxucularına tədqim etmişdir.

Həmin kitablar arasında Cəlil Məmmədovun "Ulduzlar sönəndə" hekayələr kitabı xüsusi yeri vardır (*Məmmədov, C. "Ulduzlar sönəndə" (gürcü dilində). "Nakaduli" nəşriyyatı, Tbilisi, 1980.*) Azərbaycan ədəbiyyatının peşəkar tədqiqatçısı və tərcüməçisi, filologiya elmləri doktoru, professor Leyla Eradzenin jurnalist Dmitri Qulisaşvili ilə birlikdə gürcü dilinə çevirərək 1980-ci ildə Tbilisidəki "Nakaduli" nəşriyyatında kütləvi tirajla *çap etdirdiyi* kitabda indiyədək "Nuranə" adlı kino povesti və bir çox hekayələri ilə oxuculara yaxşı tanış müəllifin 20-yə yaxın yeni hekayəsi, miniatürləri və mənzum şeirləri verilmişdir. Kitabı oxuculara tədqim edən professor Mədəd Çobanov «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunmuş məqaləsində yazmışdır ki, "tanınmış yazıçı Cəlil Məmmədovun gürcü dilində nəşr olunan bu kitabında insanları maraqlandıran, düşündürən, oxucularda hiss, həyəcan doğuran bədii obrazlar, ümumiləşdirmələr, incə hisslər, dostluqda və sevgidə sadıqlıq motivləri qardaş gürcü oxucularına bədii şəkildə çatdırılmışdır." Qabaqcıl bəşəriyyətin sülh, azadlıq, bərabərlik və səadət uğrunda mübarizəsini təsvir edən "Missis Narkinskin etüdləri" və "Alov donmur" hekayələri gürcü dilində çox yaxşı səslənir. Nizami Gəncəvinin və Molla Pənah Vaqifin həyatından bədii səhifələr olan "Portret" və "Duman içində" hekayələri də məzmunu və bədii tərcümə manerası ilə oxucunun diqqətini cəlb edir. Böyük Vətən müharibəsi illərində alman faşistlərinə qarşı ön cəbhədə qəhrəmanlıqla vuruşan döyüşçülərimizin cəbhə həyatına, onların Vətənimizi və Qızıl Moskvanı qorumaq, onu düşmən zərbəsindən müdafiə etmək üçün silaha sarılması səhnələrinə həsr olunmuş "Ürəklər", "Cəbhədən məktublar", "Quşlar oxuyarkən" hekayələri də tərcümə olunmuşdur. Kitaba həmçinin "Gəlirəm, Sagül!", "Redaktor və Şövqiyyə", "Nalə", "Kamilə", "Odtəkin", "Zəriflik haqqında hekayə", "Bəs, sən", "Filankəs" hekayələri və "Ana ceyran", "Ayrırma", "Dəniz kimi", "Sevdim" miniatürləri də daxil edilmişdir. Bir sözlə, professor Mədəd Çobanovun da qeyd etdiyi kimi, yazıçı Cəlil Məmmədovun bu əsərlərində "müasirlərimizin həyatı, əmək qəhrəmanlığı, zəngin və nəcib mənəviyyəti, saflığı öz bədii əksini tapmışdır". (Çobanov, M.N. 22 may, 1981)

Gürcüstan Yazıçılar İttifaqının sədri Qriqol Abaşidze Azərbaycan ədəbiyyatına Gürcüstanda böyük maraq göstərdiyini və bu işdə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin memarlarından olan L.Eradzenin böyük xidmətləri olduğu qənaətinə gələrkən L.Eradzeninin adını xüsusi olaraq qeyd edirdi: "Bir çox yazıçılarımız qardaş respublikadan olan qələm yoldaşlarının əsərlərini əsl məhəbbətlə gürcü dilinə tərcümə etmiş və edirlər. Bir sıra şairlərimizin tərcümələrində Süleyman Rüstəmin şeir məcmuəsi,

konfrans iştirakçısı Leyla Eradzenin tərcüməsində Mirzə İbrahimovun "Pərvanə" romanı yaxın vaxtlarda çapdan çıxacaqdır" (Abaşidze, Q. 1980, 4 noyabr, s.2)

Leyla Eradze həm də istedadlı şair idi. Onun bir çox lirik və uşaq şeirləri indi də dillər əzbəridir. Şeirləri Azərbaycan, rus, italyan, slovak və b. dillərə tərcümə olunub. Bütün yaradıcılığı ilə özünü Azərbaycan xalqının dostu, Azərbaycan ədəbiyyatının, Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğatçısı olaraq sübut edən L.Eradsze. "Mənə doğmasan, Bakı" şeirlər kitabına yazdığı "Ön söz əvəzinə" adlı yazısında Azərbaycan xalqına doğmalığını və sevgisini belə ifadə etmişdir: "*Şüurlu ömrümün böyük bir hissəsini sizə-sizin ədəbiyyat və mədəniyyətinizi öyrənməklə keçirmişəm, sizin yazıçıların əsərlərini tərcümə etməklə yuxulmuş, səhərimi açmışam. Qədim mədəniyyətinizə, çoxəsrlik ədəbiyyatınıza məftunam.*" (Eradze, L. 1990, s. 5)

Kitabın adından da görüldüyü kimi, Leyla Eradze Azərbaycan xalqına məhəbbətini təkcə tərcümə, elmi yaradıcılıqla bildirməmiş, eyni zamanda məhəbbət duyğularını poetik şəkildə də ifadə etmişdir. "Mənə doğmasan, Bakı" şeirində Bakını ikinci doğma şəhəri hesab edir, elə bir şəhər ki, birinci qədər doğma və əzizdir. Hər dəfə bu şəhərə gələndə iki əlilə onu qucaqlayır, doğma qapılarını üzümə açır:

*Çatırıq qocaman
Biləcəriyə,
Bu qədim Keşlədir, keçdi,
Bu da ki...
Sənsən, doğma şəhər, mehriban Bakı...
Hamı mehribanı,
Doğmam, tanışım,
Hamı mən bildiyim
Dildə danışır. (Eradze, L. 1990, s. 12)*

Leyla Eradzenin doğma şəhəri hesab etdiyi Bakıda uzun müddət yaşaması ona şəhərin canlı obrazını yaratmaq, poetik mənzərəsini çəkmək, gözəl təbiətini, min bir rəngini nümayiş etdirmək imkanı vermişdir. O, böyük ilhamla, sonsuz sevgi və saf məhəbbətlə Bakını tərənnüm etmiş, öz şeirlərə bütün duyğuların dərinliyini, onun xas səmimiyyətini, romantik coşqusunu qoymuşdur. "L.Eradzenin Bakıya həsr etdiyi şeirləri səmimi hisslərlə, məhəbbət və heyranlıqla doludur və Bakının şairə xanıma nə qədər yaxın və əziz olduğunu inandırıcı şəkildə sübut edir. Azərbaycan mövzuları gürcü şairəsinin ədəbi-poetik yaradıcılığını yeni obrazlar, süjetlər, bədii ifadə vasitələri ilə bədii cəhətdən zənginləşdirmişdir. L.Eradzenin əsərləri oxuculara daha çox estetik təsir göstərir, onun poetik ustalığından, yüksək istedadından danışır və uydurma boşboğazlıqdan tamamilə məhrumdur." (Zeynalova, 2018, s.146)

Leyla Eradzenin lirik məni ilk gənclik illərindən Bakını sevmiş, onunla dil tapmışdır. Hər gələndə küçələrini gəzmiş, qəlb açan insanları ilə hal-əhval tutmuşdur. Lakin hər dəfə gələndə sanki ilk dəfə görüşürlər kimi görüşür, hal-əhval tuturlar. Bu şəhərdə lirik qəhrəmanın min-min xatirəsi var:

*Sən mənim könliümdə
yanan inamsan,
Sən mənim ikinci
doğma anamsan.
Sən mənim həyatda
ən doğma yerim,
Taleyi işıqlı,
eşqi ləkəsiz.
Sən mənim ikinci
tale şəhərim,
Elə birinci tək,
müqəddəs, əziz. (Eradze, L. 1990, s. 13)*

Maraqlıdır ki, L.Eradzenin “Mənə doğmasan, Bakı” adlı şeirlər toplusunda “Vətən nəğmələri” bölməsinə “Mənim Gürcüstanım”, “Tbilisi” və s. şeirlərlə yanaşı - “Doğma Bakım mənim” şeiri, yaxud “Mənim doğmalarım” bölməsinə - “Anama”, “Qızıma” şeirləri ilə yanaşı “Dilərə” adlı poetik ithaf daxil edilmişdir.

Leyla Eradze həm də görkəmli ictimai xadim kimi tanınmışdır. O, ötən əsrin sonlarında öz ölkəsində başlayan dövlət müstəqilliyi uğrunda azadlıq hərəkatının öncülərindən biri olmaqla yanaşı, həm də, eyni zamanda, həmişə dost və qonşu Azərbaycan xalqının uğuruna, bayramına sevinmiş, qəminə, kədərinə şərik olmuşdur. 1990-cı ilin Qanlı yanvar günlərində Bakıya gəlmiş, Azərbaycan xalqının yanında olmuş, Azərbaycan xalqına dərin hüznə başsağlığı vermiş və o da, Tbilisiyə qayıtdıqdan sonra Bakıdakı həqiqətləri gürcü xalqına və dünya ictimaiyyətinə elan etmişdir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, məşhur türkoloq, gürcü-Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinin məşhur tədqiqatçısı, tanınmış gürcü şairəsi, kamil tərcümələri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını Gürcüstanda təbliğ edən təcrübəli diplomat Leyla xanım Eradze XX əsrin ortalarından başlayaraq müntəzəm olaraq Azərbaycanla əlaqə saxlamış, dəfələrlə Bakıya səfərlər etmiş, Azərbaycanda keçirilən bir çox ədəbi və mədəni tədbirlərdə yaxından iştirak etmiş, iki qonşu, iki dost xalq arasındakı ədəbi və mədəni əlaqələrin genişlənməsinə xüsusi səy göstərmiş, və fəal ictimai xadim kimi tanınmışdır. Azərbaycan ədəbi mühitində böyük hörmət və nüfuz sahibi idi. Elə buna görə də, Leyla Eradze 1981-ci ildə Azərbaycan və gürcü xalqlarının mənəvi yaxınlaşmasının təşviqində, mənsub olduqları xalqların mədəniyyətlərinin yaxınlaşmasında, Azərbaycan-Gürcüstan ədəbi-mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində və daha da inkişaf etdirilməsində böyük xidmətlərinə və əldə etdikləri nailiyyətlərinə görə “Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adına layiq görülmüşdür.

Leyla xanım görkəmli ədəbiyyatşünas alim, lirik şairə, bacarıqlı tərcüməçi, tanınmış ictimai xadim olmaqla yanaşı, həm də təcrübəli diplomat və idi. Bu həm də onun ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı idi.

Leyla Eradze ömrünün son illərini Azərbaycanda, Bakıda yaşamışdır. O, 1995-ci ildə suveren Gürcüstan Respublikasının Azərbaycan Respublikasında səfirliyinin açıldığı elə ilk günlərdən 1-ci katib, mədəniyyət məsələləri üzrə attaşə (1995-1998) vəzifəsində çalışmış, Gürcüstanın Azərbaycanla mədəni və elmi əlaqələrin inkişafı məsələləri ilə məşğul olmuşdur. Ömrünün sonuna qədər bu diplomatik missiyanı şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirən Leyla Eradze Azərbaycan ədəbiyyatının alovlu təbliğatçılarından və qızgın tərcüməçilərindən birinə çevrilmişdir. Əslində bu missiya uzun illər ərzində onun yaradıcılığında həyata keçirilmiş, indi isə ona sanki sadəcə rəsmi status verilmişdi. Səfirlikdə I katib vəzifəsində işlədiyi 3 il ərzində o, xeyli işlər görmüş, tez-tez Gürcüstanın mədəniyyət xadimlərinin Azərbaycana qastrollarını təşkil etmiş, bir neçə dəfə Qax və Marneuli rayonlarına getmiş, elm, maarif və mədəniyyət xadimləri ilə görüşlər keçirmiş, çox sayda müsahibələr vermiş, məqalələr dərc etdirmişdir. Ən əsası isə “Azərbaycan-Gürcüstan” Dostluq cəmiyyətini yaratmışdır. Amma təəssüflər olsun ki, Leyla Eradze 1998-ci il yanvarın 30-da vəfat etmiş, haqqın dərgahına qovuşmuşdur... Sonralar həmin cəmiyyətin fəaliyyəti təəssüflər olsun ki, davam etdirilməmişdir...

Nəticə

Bir sözlə, Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi, professor Leyla Eradzenin yaradıcılığında Azərbaycan, filologiya elmləri doktoru, professor Mədəd Çobanovun yaradıcılığında Gürcüstan mövzusunun xüsusi yer tutması, hər iki xalqın mədəni, mənəvi irsinin ortaya çıxarması ilə yanaşı, həm də ədəbi əlaqələrin çoxcəhətliliyini, qarşılıqlı təsir və zənginləşmə prosesini sürətləndirmiş, hər iki alim öz araşdırmalarında bu tendensiyanı yaşadaraq qədimdən davam edən dostluq əlaqələrini yeni bir mərhələyə daşımışlar. Hər iki alim Azərbaycan və gürcü xalqlarının mənəvi yaxınlaşmasına yönəlmiş bir sıra yüksək elmi monoqrafiyalar, ədəbi-tənqidi əsərlər, məqalələr yazmışlar. Onların çoxsaylı əsərləri elmi aktuallığını bu gün də itirməmiş, əksinə müasir dövrümüzdə yeni və daha böyük əhəmiyyət kəsb edərək müəlliflərinin elmdə uzun ömür sürmələrini təmin etmişlər. Azərbaycan və gürcü xalqlarının dostluğunun bədii ədəbiyyatda təcəssümü bu iki alimin yaradıcılığında yeni müstəviyə keçmiş, elmi təfəkkürdə öz geniş əksini tapmış və beləliklə də, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri daha da zənginləşmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abaşidze, Q. Ümumittifaq konfransı haqqında. “Kommunist” qəzeti, 4 noyabr, 1980, s. 2.
2. Abdulla, Abbas. Dostluq müqaviləsi. “Sovet Gürcüstanı” qəzeti, 30 mart, 1976, № 38 (7548).
3. Azərbaycanca-gürcücə qısa danışmaq lüğəti. Tərtib edənlər: M.Çobanov və M.Çinçaladze. Tbilisi, “Qanatleba”, 1977, 1991. Bakı, “Borçalı”, 2000.

4. Beynəlmiləlçi poeziya gecəsinin iştirakçılarının ürək sözləri. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 18 fevral, 1978.
5. Cangidze, V., İsmayılı, Ə. "Dostluq nəğmələri", "Sovet Gürcüstanı" qəzeti, N:139 /7979/, 21.XI.1978/.
6. Çeşmə. (Ədəbi məcmuə. Redaksiya heyəti: L.Eradze, M.H.Bəxtiyarlı, Ə.İsmayılı; tərtib edən: Ə.İsmayılı; Ön sözün müəllifi L.Eradze; "Çaylar ümmünalara qovuşur..." sərlövhəli müqəddimənin müəllifi S.Süleymanov), Tbilisi, "Merani" nəşriyyatı, 1980. 248 səh. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=192696&pno=1>
7. Çobanov, M.N. "Ulduzlar sönəndə", «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, №21 (8948), Bakı, 22 may 1981-ci il.
8. Çobanov, Mədəd. "Dostluq - könüldən-könülə körpüdür" (L.Eradzenin eyniadlı kitabı haqqında). «Sovet Gürcüstanı» qəzeti, Tbilisi, 16 mart 1978-ci il, №32(7872).
9. Çobanov, Mədəd. Azərbaycan - gürcü ədəbi əlaqələri (Məqalələr toplusu). Bakı, «Borçalı», 2008, 212 səh.
10. Dostluq nəğmələri (Azərbaycan sovet şairləri Gürcüstan haqqında; tərtib edən: Mədəd Çobanov; gürcü dilinə çevirəni: Leyla Eradze; ön sözün müəllifi: Bəxtiyar Vahabzadə, redaktoru: Qriqol Abaşidze). Tbilisi, "Merani" nəşriyyatı, 1978. 112 səh.
11. Eradze, L. "Ön söz". // Çeşmə. (Ədəbi məcmuə. Redaksiya heyəti: L.Eradze, M.H.Bəxtiyarlı, Ə.İsmayılı. Tbilisi: Merani, 1980. 248 səh.
12. Eradze, L. Azərbaycan nəsrində gürcü mövzusu. "Üç nöqtə" q., 2015, 4 yanvar, s.12.
13. Eradze, L. Dostluq – könüldən könülə körpüdür (Gürcüstan-Azərbaycan Ədəbi Əlaqələri) // მეგობრობა გზად და ხიდად: (ქართულ-აზერბაიჯანული ლიტ. ურთიერთობა), 1977, 144 s.
14. Eradze, L. Gürcüstan Abdulla Şaiq Talıbzadənin yaradıcılığında // "სოფლის ცხოვრება" - "Soplis tsxovreba" qəzeti, 1971, 27 aprel.
15. Eradze, L. M.Ş.Vazeh. Tb, 1995. (ერაძე, ლეილა, მირზა შაფი ვაზეჰი. თბილისი, 1995).
16. Eradze, L. Mənə doğmasan, Bakı. // red. M.Namaz. B., "Gənclik" nəşriyyatı, 1990, 88 s.
17. Eradze, L. Səməd Vurğun və Gürcüstan. "Azərbaycan" j., 1970, №10, s. 197-203.
18. Eradze, L. [Abdulla Şaiq və Gürcüstan](#). "Ədəbiyyat və incəsənət" q., 1971, 8 may. s.8-9.
19. Eradze, L. [Bir baxırıq günəşə. \(Şeirlər; tərcümə edən: D.Əliyeva; redaktoru: Ağasəfa\)](#). Bakı: Yazıcı, 1980. 62 səh.
20. Əbdülrəhmanlı, Nəriman; Xubanlı, Fərhad. "Lügətçiliyə yeni hədiyyə. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 24 may 1989-cu il, N:40 /6822/.
21. Əliyeva, D. "Xosrov və Şirin" gürcü ədəbiyyatında. "Elm və həyat" jurnalı, 1978, №12, -s. 26-27.

22. Əliyeva, D. “Koroğlu”nun gürcü variantı. “Elm və həyat” jurnalı, 1975, №11, s.28-29.
23. Əliyeva, D. Nizami əsərləri gürcü dilində (“Xosrov və şirin”). Azərbaycan SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət), 1978, №4, s. 8-20.
24. Əliyeva, D. Nizami və gürcü ədəbiyyatı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1981, 2 oktyabr.
25. Əliyeva, D. Nizami və Gürcüstan. (doktorluq dissertasiyası), Bakı, 1984.
26. Əliyeva, D. Şota Rustaveli və onun “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsəri / - Rustaveli, Ş. Pələng dərisi geymiş pəhləvan. B., “Avrasiya Press” nəşriyyatı, 2006, s.4-8.
27. Əliyeva, D. Ürək bir-dilək bir. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1981, 218 səh.
28. İşıq (“მნათობი”- “Mnatobi”) jurnalı, gürcü dilində. Tbilisi, 1972, N: 9 (sent-yabr), s.3-12.
29. Kür Xəzərə qovuşur (Gürcü ədəbiyyatından seçmələr), B., Yazıçı, 1988, 384 s.
30. Məmmədov, Aydın. S.Vurğun və Gürcüstan. «Qələbə bayrağı» qəzeti, Bolnisi şəhəri, 10 aprel, 1978, №45 (4044).
31. Məmmədov, Şurəddin. Qardaşlıq rəmzi kimi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, N:1/1876/, 4.I.1980/.
32. Musayev, Dilsuz. "Sevirəm Gürcüstanı". "Qızıl bayraq" qəzeti, N:122/3804/, 11.X.1977; "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, N:9, 25.II.1978/.
33. Nəzərli, Səfalı. "Sevirəm Gürcüstanı". "Sovet Gürcüstanı" qəzeti, N:63/7748/, 26.V.1977/.
34. Osmanlı, Sara. Dilarə Əliyeva-Leyla Eradze dostluğu: Azərbaycan-Gürcüstan mədəni əlaqələrinin parlaq səhifəsi. “525-ci qəzet”, 15.05.2012.
35. Sevirəm Gürcüstanı /almanax, Azərbaycan şairləri Gürcüstan haqqında, tərtib edən Mədəd Çobanov, Bakı, “Azər nəşr”, 1977.
36. Sevirəm Gürcüstanı. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, VI cild, "Gürcüstan SSR". /Bakı, 1982, VI c., səh.135/.
37. Süleymanov, S. “Çeşmələr ümmanlara qovuşur...” // [“Çeşmə” \(Ədəbi məcmuə; redaksiya heyəti: L.Eradze, M.H.Bəxtiyarlı, Ə.İsmayılı \(tərt.\)](#) Tbilisi: Merani, 1980, 248 səh. -səh.4-18
38. Vahabzadə, Bəxtiyar. Əsərləri. 12 cildə, I c., B., “Elm” nəşriyyatı, 2008, 612 s.
39. Vurğuni, Samed, Rçeli. (Gürcü dilinə çevirəni L.Eradze). Tbilisi, 1958 ვურღუნი, სამედ. რჩელი. აზერბაიჯანულიდან თარგმნა: ლეილა ერადზე; რედაქტორი: ვ. ჯავახიძე. თბილისი, 1958
40. Zeynalova, Kəmalə. Xatirələrdə yaşamağa haqqı olanlar. “Risalə” Araşdırmalar toplusu, 14-cü kitab. B/, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2018, 184 səh., s. 144-148.

Rəyçi: akademik İsa Həbibbəyli